

**STALININIS
REŽIMAS
LIETUVOJE
1944–
1953 m.**

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

**STALININIS
REŽIMAS
LIETUVOJE
1944–
1953 m.**

Sudarė
REGINA LAUKAITYTĖ

LII
LEIDYKLA

VILNIUS, 2014

UDK 94(474.5)„1944/1953“
St33

Knygos leidybą finansavo
Lietuvos mokslo taryba
Nacionalinė lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programa
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIT-8-34

Recenzentai:

Saulius Grybkauskas

Valdemaras Klumbys

ISBN 978-9955-847-79-3

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

© Straipsnių autoriai, 2014

© Regina Laukaitytė, sudarymas 2014

LIETUVOS AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ SOVIETIZAVIMAS: SSRS AUKŠTOJO MOKSLO MINISTERIJOS VAIDMUO¹

ĮVADAS

Po Antrojo pasaulinio karo ir SSRS reokupacijos Lietuvos aukštosios mokyklos buvo priverstos atsisakyti per 20 nepriklausomybės metų beįsitvirtinančių europietišką tradicijų, pagrįstų jų autonomija, valstybės nesikišimu į vidaus reikalus, savivalda ir akademinėmis laisvėmis. Totalitarinė valstybė ne tik kišosi į aukštojo mokslo sritį, vertė aukštųjų mokyklų personalą perimti komunistinę ideologiją, bet ir siekė pajungti dėstytojus bei studentus jos propagandai visuomenėje. Stalininės ideologijos, vadinamojo marksizmo-leninizmo, diegimas buvo atnaujintas kampanijomis, pradedant 1946 m. puolimu prieš Leningrado (dabar Sankt Peterburgas) literatūrinius žurnalus „Zvezda“ ir „Leningrad“, 1947 ir 1949 m. kampanijomis prieš „kosmopolitizmą“, 1948 m. – prieš genetikus, 1947–1950 m. – prieš kompozitorius, dramaturgus ir kinematografininkus². Tai istorikų per dvidešimtmetį daugiau ar mažiau išanalizuotos visuotinės akcijos, kuriomis buvo siekiama pritaikyti Lietuvos gyventojus prie ideologinės stalinizmo vertikalės.

Kiti bendri VKP(b) CK ir SSRS Aukštojo mokslo ministerijos (AMM) veiksmai nebuvo susiję su minėtomis kampanijomis. Lietuvos aukštosios mokyklos nuo 1946 m. tiesiogiai priklausė AMM, tačiau šiame straipsnyje mokslo proceso pertvarkymas apibūdinamas trumpai, plačiau aptariamai

1 Tyrimas atliktas dalyvaujant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamame projekte „Stalinizmas Lietuvoje 1944–1953 m.“ (VAT-02/2010).

2 Apie antikosmopolitinę ir antigenetinę kampanijas Lietuvos aukštosiose mokyklose straipsnį yra parašiusi šio teksto autorė: D. Blažytė-Baužienė, *Lysenkizmas ir Lietuva: kampanijos įtaka aukštojo mokslo sovietizavimui, Lietuvos istorijos metraštis*. 2010–2, Vilnius, 2011, p. 131–156.

veiksmai, kurie užtikrino dėstytojų idėjinio lojalumo priežiūrą ir kontrolę. Tai 1946, 1948 ir 1952 m. visuotiniai aukštųjų mokyklų patikrinimai, taip pat pavienių centrinių įstaigų pareigūnų vizitai, prisidėję perkeičiant aukštųjų mokyklų gyvenimą į okupuotos ir faktiškai srities teisėmis egzistavusios sovietinės respublikos aukštojo mokslo diplomą teikusias, tačiau stalinizmo laikotarpiu iki kraštutinumo ideologizuotas įstaigas.

Sovietiniais metais istorinėje literatūroje nušviečiant aukštojo mokslo raidą buvo tenkinamasi faktografinių pokyčių aprašymu bei ideologijos skleidimo apibūdinimu³. Iškeliant tariamą Lietuvos SSR savarankiškumą apskritai buvo vengiama minėti sąjunginės valdžios institucijų vaidmenį inicijuojant ir kontroliuojant pokyčius Lietuvoje, o visus procesus pateikiant kaip Lietuvos komunistų partijos ir sovietinių institucijų veiklos rezultata. Aukštojo mokslo, ypač humanitarinių ir socialinių mokslų srities, su ideologija susijęs turinys apskritai buvo už bet kokios kritikos ribų. Nuo 1988 m. sustiprėjęs dėmesys aukštojo mokslo sovietizavimui apsiribojo represijų prieš kai kurias aukštąsias mokyklas ar pavienius asmenis apžvelgimu ir neišsiplėtojo į viso proceso analizę. Apie „Maskvos ranką“ užsimenama leidiniuose, skirtuose aukštųjų mokyklų bei jų padalinių (fakultetų, katedrų)⁴, mokslininkų ir meno pedagogų biografijoms⁵, at-

3 P. Žostautaitė, Vilniaus aukštųjų mokyklų išaugimas socializmo statybos Lietuvoje metais, *Lietuvos TSR MA darbai. Serija A*, Nr. 1(16), p. 197–213; A. Bendžius, *Bendrojo lavinimo ir aukštoji mokykla Tarybų Lietuvoje 1940–1970 m.*, Kaunas, 1973; *Tarybų Lietuvos kultūra. 1940–1980*, Vilnius, 1982, ir kt.

4 A. Veilientienė, Ideologinė prievarta ir represijos Kauno valstybiniame Vytauto Didžiojo universitete, *Genocidas ir rezistencija*, 2013, t. 1(33), p. 54–70; *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, Vilnius, 2012, p. 800–837; *Vytauto Didžiojo universitetas: Mokslas ir visuomenė*, Kaunas, 2002, p. 306–309; A. Valiūškevičiūtė, *Kauno meno mokykla*, Kaunas, 2002, kn. 2: 1940–2000; *Vilniaus pedagoginis universitetas: (1935–1995 metai)*, Vilnius, 1995, p. 28–32; *Lietuvos žemės ūkio akademija: 1924–1994*, Vilnius, 1994.

5 T. Sakalauskas, *Liudas Truikys: Scenos alchemikas*, Kaunas, [2005]; P. Vasinauskas, *Agronomija Lietuvoje*, Vilnius, 2005, p. 21–22; *Agronomas Vytautas Vazalinskas*, Vilnius, 2000; *Profesorius Povilas Snarskis*, Vilnius, 1999, ir kt.

siminimuose⁶. Sąjunginių institucijų veiksmų fragmentiniuose apibūdinimuose daugiau dėmesio skiriama VKP(b) Lietuvos biurui bei VKP(b) Centro komitetui ir kur kas mažiau – svarbiausiai sąjunginei valdymo institucijai – Aukštojo mokslo ministerijai.

Straipsnyje remiamasi Rusijos (Valstybiniame Rusijos Federacijos (RFVA, rus. ГАРФ) ir Valstybiniame Rusijos socialiniame politiniame (RVSPA, rus. РГАСПИ), mažiau – Lietuvos valstybiniuose (Lietuvos centriniame, Kauno apskrityje, Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyriuje) ir aukštųjų mokyklų (Vilniaus ir Edukologijos universitetų) archyvuose sukauptą istorinę medžiagą. Nors Maskvos archyvuose padaryta nemažai Lietuvos aukštųjų mokyklų istoriją atspindinčių dokumentų kopijų, SSRS Aukštojo mokslo ministerijos fondo Nr. 9396 dokumentai RF valstybiniame archyve Lietuvos istorikams nežinomi. Itin įdomios vien Lietuvos aukštųjų mokyklų patikrinimui skirtos 13 apyrašo 13, 103 ir 105 bylos. RFVA taip pat saugomos beveik visos aukštųjų mokyklų ataskaitos, tarp jų ir tos, kurių nėra Lietuvos ypatingajame archyve. Esamos medžiagos pakanka atskleisti SSRS AMM kontrolės pobūdį, kryptingumą, ideologinės prievartos priemones ir jų kaitą, įvardyti į jos nemalonę patekusius asmenis.

SĄJUNGINIŲ INSTITUCIJŲ ĮTAKA LIETUVOS AUKŠTŪJŲ MOKYKLŲ ATKŪRIMO LAIKOTARPIU

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvos aukštosios mokyklos buvo atkuriamos pagal 1941 m. faktinę padėtį, į jų veikimą nacių okupacijos metais, uždarymo laiką bei karo padarytus nuostolius nebuvo atsižvelgiama. Nors Vilniaus ir Kauno universitetai oficialiai buvo atkurti 1944 m. spalio 10 d.⁷, jie, kaip ir kitos aukštosios mokyklos – Žemės ūkio ir Veterinarijos akademijos, Kauno konservatorija, Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės institutas, Vilniaus pedagoginis institutas, Vilniaus dailės akademija – pradėjo

6 V. Antanaitis, *Gyvenimo liudijimai (1928–2008): prisiminimai, kalbos, pareiškimai*, Vilnius, 2009; M. Lukšienė, *Jungtys*, Vilnius, 2013, ir kt.

7 Lietuvos TSR vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys, 1944, Nr. 1, p. 42–43.

darbą iškart po reokupacijos, rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais. Tuo metu Vilniaus muzikos mokyklos pagrindu buvo įsteigta ir Vilniaus konservatorija⁸. Tokia aukštųjų mokyklų struktūra, patvirtinta tuometės aukštojo mokslo valdymo įstaigos – SSRS Aukštojo mokslo komiteto prie SSRS MT (AMK)⁹, išliko iki 1949–1950 m. Meno mokyklos dar buvo pavaldžios SSRS Meno reikalų komitetui (MRK).

1944–1945 mokslo metais Lietuvos aukštosiose mokyklose liko 22–40 proc. jose dirbusių dėstytojų bei aukštesniųjų kursų studentų, o į pirmąjį kursą jaunuoliai buvo priimami be didesnės atrankos, kartais netgi nepateikę vidurinio mokslo baigimo pažymėjimo. Vaikiniai į aukštąsias mokyklas stojo vengdami mobilizacijos į kariuomenę. Taip rudens semestro pabaigoje susidarė palyginti didelis 4374 studentų skaičius¹⁰.

SSRS AMK ketino Lietuvos aukštąsias mokyklas pagal sąjunginius standartus pertvarkyti per dvejus metus, tačiau nuo laisvu paskaitų lankymu ir atsiskaitymu paremtų studijų prie privalomo lankymo ir kursinės tvarkos buvo pereinama jau 1944–1945 mokslo metais, o 1945–1946-aisiais visi studentai įpareigoti likviduoti dėl pertvarkymų atsiradusius įsiskolinimus¹¹. Realiai šis reikalavimas įvykdytas po metų, o meno mokyklose – dar vėliau.

Per tą patį dvejų metų laikotarpį SSRS AMK įpareigojo suvienodinti studijų programas, motyvuodamas tuo, kad studentai galėtų pasirinkti bet kurią SSRS aukštąją mokyklą. Pirmieji kursai prie bendrų sąjunginių programų turėjo pereiti jau 1945–1946 mokslo metais¹². Tačiau programų su-

8 LSSR LKT 1944 10 11 nutarimas „Dėl Vilniaus valstybinės konservatorijos ir muzikos mokyklos veikimo“, Lietuvos TSR vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys, 1944, Nr. 1, p. 28–29.

9 LSSR LKT nutarimas „Aukštųjų meno mokyklų atkūrimas“ buvo patvirtintas atskiru AMK 1944 12 27 nutarimu: „Dėl Lietuvos SSR aukštųjų meno mokyklų atkūrimo“. – Rašto kopija: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau – LLMA), f. 62, ap. 1, b. 1, l. 1.

10 Tarybų Lietuvos kultūra. 1940–1980, Vilnius, 1982, p. 100.

11 SSRS AMM 1946 04 30 įsakymas Nr. 296, *Rusijos Federacijos valstybės archyvas* (toliau – RFVA), f. 9396, ap. 2, b. 11, l. 74.

12 SSRS MRK 1946 03 09 įsakymas Nr. 235, LLMA, f. 84, ap. 1, b. 40, l. 5.

vienodinimas užsitęsė beveik dešimtmetį, juo labiau kad dažnai pagal kintančius ideologinius reikalavimus buvo kaitaliojamos ir pačios sąjunginės programos, pavyzdžiui, pedagoginių institutų programos per 1948–1949 mokslo metus buvo keičiamos net tris kartus¹³.

Itin skubiai, jau pirmaisiais pokario metais, SSRS AMK įvedė svarbiausią aukštojo mokslo ideologizavimo, unifikavimo ir rusifikavimo priemonę – marksizmo-leninizmo bei politinės ekonomijos katedras ir sovietinės ideologijos pagrindų dėstyimą. Sutrumpintą marksizmo-leninizmo kursą turėjo išeiti visi aukštųjų mokyklų aukštesniųjų kursų studentai, priešingu atveju jie negaudavo mokslo baigimo diplomo. Šios katedros kartu su etatiniais partorgais, kitataučiais aukštųjų mokyklų prorektorais, taikliai pavadintais „pilkaisiais kardinolais“, buvo aukštųjų mokyklų sovietizavimo forpostai. Apytikriais duomenimis, minėtose katedrose yra dirbę per 200 dėstytojų. Dauguma jų, atsiųstų per VKP(b) CK ir SSRS AMM, nemokėjo ir nesistengė išmokti lietuvių kalbos, vengė kontaktų su kitais aukštųjų mokyklų darbuotojais, Lietuvoje jautėsi kaip priešų apsiaustoje tvirtovėje.

Informaciją apie Lietuvos aukštąsias mokyklas SSRS AMM gaudavo iš kelių šaltinių. Pirmiausia tai mėnesinės ir metinės ataskaitos, būtinos pristatyti kiekvienai aukštajai mokyklai. Apie ypatingus įvykius buvo reikalaujama pranešti nedelsiant¹⁴. Šias ataskaitas dažniausiai rengdavo atsiųsti rusakalbiai prorektorai bei direktorių pavaduotojai.

Kita informacijos ir kontrolės forma – AMM komisijų ir pavienių darbuotojų vizitai. Pirmoji visas aukštąsias mokyklas tikrinusi komisija, vadovaujama SSRS aukštojo mokslo ministro pavaduotojo Michailo Svetlovo, dirbo 1946 m. pabaigoje¹⁵. Po šios komisijos apsilankymo atleista: Kauno

13 Klaipėdos mokytojų instituto ataskaita už 1948/49 m. m., *Lietuvos ypatingasis archyvas. LKP dokumentų skyrius* (toliau – LYA. LKP DS), f. 1771, ap. 11, b. 483, l. 131.

14 SSRS AMM 1946 01 16 ir 1947 03 24 raštai dėl informacinių laiškų siuntimo, LLMA, f. 266, ap. 1, b. 3, l. 96, 97. Mėnesinės ataskaitos saugomos nebuvo, išliko atsitiktinai jų egzemplioriai.

15 Šios komisijos dokumentų rasti nepavyko. Patikrinimas minimas 1948 m. pažymoje „Apie Lietuvos TSR aukštąsias mokyklas“ [be datos ir parašo], RFVA, f. 9396, ap. 13, b. 13, l. 40.

universitete – 22 dėstytojai, o Vilniaus universitete – 16, kurie „nepaisant nurodymų, savo klaidų neištaisė, o toliau keliaklupsčiavo prieš buržuazinį mokslą ir Vakarų kultūrą, savo paskaitose pateikdavo buržuazines nacionalistines koncepcijas, neigė lietuvių ir rusų kultūrų istorinį ryšį“¹⁶. Universitetai pateikiami kaip teigiamas kovos su „buržuaziniais mokslininkais“ pavyzdys, o Žemės ūkio (LŽŪA) ir Veterinarijos (LVA) akademijos apibūdinamos neigiamai.

Per 1946–1947 m. vizitus AMM darbuotojai dėjo daug pastangų pasiekti, kad visų aukštųjų mokyklų ir visų specialybių (taip pat tikslųjų ir gamtos mokslų) Vakarų autorių vadovėliai ir mokslinė literatūra kuo sparčiau būtų keičiami sovietiniais. LŽŪA 1947 m. pavasarį apsilankęs AMM Žemės ūkio aukštųjų mokyklų valdybos viršininko pavaduotojas Gerasimovas papiepė kuo skubiau perorientuoti akademiją ruošti kadrus būsiamiems kolūkiams¹⁷.

1946 m. AMM komisija pareikalavo Kauno universitetą padalyti į Politechnikos ir Medicinos institutus, sujungti Vilniaus ir Kauno dailės institutus bei konservatorijas. Aukštosios mokyklos, tada dar neatsigavusios po karo, siekė įrodyti jungimąsi būsiant netikslingą. 1946 m. pabaigoje Kauno universiteto rektorius Juozas Kupčinskas rašte LKP(b) CK ir Lietuvos SSR MT aiškino, kodėl universiteto skaidyti nereikėtų: „1) likviduojama populiari, žinoma įstaiga – tai gali sukelti „mažai apsišvietusiuose sluoksniuose“ blogą įspūdį; 2) Istorijos-filologijos fakulteto likvidavimas paaštrins ir šiaip didelį šių specialybių mokytojų stygių; 3) šio fakulteto perkėlimas į sugriautą Vilnių privers daugelį studentų nutraukti mokslą; 4) įkūrus Medicinos institutą, teks kurti apie 6 dubliuojančias katedras, kurioms bus būtinos laboratorijos, šioms – įrengimai; 5) vietoje 5 fakultetų bus 10, padaugės personalo, dar labiau stokos patalpų; 6) labai daug bendros literatūros, sudėtinga ją išskirti; 7) dar labiau trūks kadru; 8) jei institutai bus žemesnės

16 Ten pat, l. 140.

17 LŽŪA tarybos 1947 05 26 posėdžio protokolas, *Kauno apskrities archyvas* (toliau – KAA), f. 1442, ap. 1, b. 10, l. 6–7.

kategorijos – sumažės atlyginimai, išeis geresni darbuotojai, Medicinos institutas gali patekti net į trečią kategoriją; 9) dėstymo lygis universitetuose paprastai yra aukštesnis negu institutuose¹⁸. Kauno universitetas 1948 m. dar bandė išsaugoti apkarpytą Filologijos fakultetą su 50 pirmakursių studentų. Tačiau sąjunginių institucijų sprendimus pavyko atidėti tik kuriam laikui. Iš vėlesnės LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus reakcijos į radikalius aukštųjų mokyklų pertvarkymus matyti, jog ir sovietinės Lietuvos vadovai buvo nelinkę sudėtingomis pokario sąlygomis jungti Vilniaus ir Kauno aukštąsias mokyklas.

Iš VKP(b) CK ir SSRS AMM dokumentų visumos akivaizdu, kad šios institucijos buvo gerai informuotos apie 1939–1940 m. prie SSRS prijungtų teritorijų aukštųjų mokyklų padėtį, studentų socialinę kilmę, dėstytojų ir studentų politines nuostatas, aiškėjančias iš socialinės kilmės rodiklių. AMM duomenimis, 1947 m. Kauno universitete mokėsi „40 proc. buožių vaikų, 15 proc. buvusių valstybės tarnautojų vaikų ir 10 proc. prekybininkų vaikų, o Žemės ūkio akademijoje per 60 proc. – buožių ir prekybininkų vaikų“¹⁹. Analogiška padėtis konstatuota ir kitose Lietuvos, Latvijos, Estijos bei Ukrainos Užkarpatės aukštosiose mokyklose. AMM siūlė šiose teritorijose prie kai kurių aukštųjų mokyklų (Lietuvoje tai Vilniaus ir Kauno universitetai bei Žemės ūkio akademija) įsteigti trejų metų parengiamuosius kursus, į kuriuos būtų priimami tik darbininkų ir vargingųjų valstiečių bei sovietinei „valdžiai atsidavusios inteligentijos“ jaunuoliai²⁰. Kadangi Vilniaus universitete tokie kursai jau veikė²¹,

18 KU rektorius J. Kupčinsko 1947 03 19 raštas LKP(b) CK ir LTSR MT, *LYA. LKPDS*, f. 1771, ap. 10, b. 490, l. 6–8.

19 SSRS aukštojo mokslo ministro S. Kaftanovo 1947 02 19 raštas VKP(b) CK sekretoriui A. Kuznecovui, *Rusijos valstybės socialinės ir politinės istorijos archyvas* (toliau – *RVSPIA*), f. 17, ap. 125, b. 543, l. 49. (Aleksejus Kuznecovas, VKP(b) CK kuravęs kadrus, 1950 m. buvo suimtas ryšium su vadinamąja „Leningrado byla“, nuteistas ir sušaudytas.)

20 SSRS aukštojo mokslo ministro S. Kaftanovo 1947 02 19 raštas VKP(b) CK sekretoriui A. Kuznecovui, ten pat. Dokumente minima, kad AMM šį pasiūlymą pateikė dar 1946 m., tačiau pasipriešino SSRS Finansų ir Prekybos ministerijos.

21 P. Žostautaitė, Darbininkų ir valstiečių parengiamieji kursai prie Vilniaus valstybinio universiteto 1941 ir 1944–1950 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1963, Nr. 1(14), l. 183–197.

buvo siekiama šią studentų kontingento „klasinio pagerinimo“ priemonę taikyti ir kitose aukštosiose mokyklose. Iki 1950 m. veikiantys kursai ne tik sudarė sąlygas į aukštąsias mokyklas patekti menčiau pasirengusiems studentams; kartu tai buvo jokiais teisiniais aktais nepagrįsta „neteisingos“ socialinės kilmės jaunuolių diskriminacija.

1948 M. AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ „REVIZIJA“

1948 m. pradžioje Lietuvos aukštąsias mokyklas tikrino VKP(b) CK ir SSRS AMM komisija. Ją sudarė I. Cvetkovas iš VKP(b) CK Kadro skyriaus, V. Mitreikinas iš CK propagandos ir agitacijos skyriaus ir M. Malkinas iš AMM Kadro valdybos. Komisijos sudėtis leidžia manyti, kad svarbiausia jos darbe – išviešinti iš represinių institucijų (tarp jų ir iš aukštųjų mokyklų specialiųjų skyrių) pranešimų turimas žinias apie aukštųjų mokyklų dėstytojų ir studentų socialinę kilmę ir lojalumą valdžiai. Buvo patikrintos visos aukštosios mokyklos (išskyrus sąjunginių neakivaizdinių Finansų ir Teisės fakultetų filialus) su 8700 studentų.

Pažymoje pateikiamas išsamus aukštųjų mokyklų apibūdinimas (studentų ir dėstytojų skaičius, dėstytojų kvalifikacija, apsirūpinimas patalpomis ir bendrabučiais): tiek kiekvienos aukštosios mokyklos atskirai, tiek ir bendrieji rodikliai. Tačiau du trečdaliai pažymos skiriama dėstytojų klasei pozicijai ir lojalumui esamai tvarkai užfiksuoti.

Didžiausiu aukštųjų mokyklų darbo trūkumu įvardijamas dėstytojų, administracijos ir studentų kontingento, pažymos terminais įvardijant, „užteršimas socialiai svetimais ir priešiškais elementais“. Apie Kauno universitetą rašoma, jog jame liko „buvusių aktyvių buržuazinių politinių partijų narių – 33 asmenys, buvusių smetoninių karininkų – 10 asmenų, buvusių stambių dvarininkų ir namų savininkų – 6, buvusių banditinių gaujų narių – 4 ir žymus skaičius asmenų, tarnavusių generolo Plechavičiaus armijoje ir vokiečių armijoje“²².

22 Pažyma „Apie Lietuvos TSR aukštąsias mokyklas“ [«О высших учебных заведениях Литовской ССР»; be datos ir parašo], RFVA, f. 9396, ap. 13, b. 13, l. 156; Komisijos pranešimas [be datos ir parašo], ten pat, l. 179.

Veterinarijos akademijoje, kurioje tada studijavo vos 268 jaunuoliai, tokių asmenų priskaičiuota 27: „15 buvusių buržuazinių partijų narių ir 12 buvusių smetoninių karininkų, aktyvių šaulių ir banditų būrių, veikusių 1941 metais, vadovų“²³. Pažymoje pateikiamas sąrašas dalykų, kurie pagal programas liko neišdėstyti, tačiau nepažymėta, jog kai kurie juos dėstyti turintys asmenys buvo atleisti ar net represuoti.

Buvo sudarytas ir prie pažymos pridėtas Lietuvos Respublikoje veikusioms partijoms anksčiau priklausiusių dėstytojų „juodasis sąrašas“, į kurį įrašyti įvairių aukštųjų mokyklų dėstytojai (Vladas Lašas, KU; Andrius Stropus, KU; Augustinas Janulaitis, Mokslų akademija; Balys Žygelis, KU; Antanas Graurogkas, KU; Juozas Žemaitis, VA; Antanas Purėnas, KU; Steponas Stulginskis, KU; Jurgis Kaunas, KU; Kazimieras Sleževičius, KU; Kumpikas Leopoldas, KU; Pagirėnas Antanas, KU; Antanas Bistrickas, KU; Vincas Bobonis, KU, Alfonsas Petrauskas, VA; Konradas Aleksa, VA; Jonas Nainys, VA; Juozas Unsupis [?], VU; Viktoras Juozapavičius, ŽŪA; Antanas Kondrotas, ŽŪA; Kotryna Paliulytė, ŽŪA; Nikodemus Martinonis, Kauno kons.)²⁴. Kitame šio sąrašo variante paskutiniu įrašytas Vytautas Graičiūnas, vienas iš pasaulio vadybos mokslo pradininkų, išsaugojęs JAV pilietybę ir 1948 m. kelionės į Maskvą metu apsilankęs JAV pasiuntinybėje išsiaiškinti dėl galimybės jam su žmona išvykti į Ameriką. Teoriškai išvykti tegalėjo jis vienas, nes žmona – aktorė Unė Babickaitė – neturėjo Amerikos pilietybės. Tačiau pagal stalininę logiką V. Graičiūnas buvo apkaltintas šnipinėjimu, suimtas, įkalinamas ir 1952 m. žuvo Olžeraso lageryje²⁵.

Minėtą sąrašą AMM darbuotojai nuolat kontroliavo (archyve yra keli variantai su pastabomis), 15 į jį įrašytų dėstytojų atleisti, tačiau nesant kam juos pakeisti per partinių struktūrų „malonę“ po 2–3 mėnesių kai kurie (Antanas Gravrogkas, Juozas Žemaitis, Konradas Aleksa) vėl priimti,

23 [Komisijos] pranešimas [be datos ir parašo], ten pat, l. 156.

24 *RFVA*, f. 9396, ap. 13, b. 107, l. 102.

25 A. Veilentienė, Ideologinė prievarta ir represijos Kauno valstybiniame Vytauto Didžiojo universitete, *Genocidas ir rezistencija*, 2013, t. 1(33), p. 59.

o 1950 m. atleistas nuolat kritikuojamas profesorius Antanas Kondrotas dėstyti grįžo tik 1957 metais.

Patikrinimo metu ypač atkreiptas dėmesys į VU Teisės fakultetą, visų jo dėstytojų biografijos išnagrinėtos smulkmeniškai²⁶. Neigiamiausia charakteristika surašyta vadinamosios Liaudies vyriausybės buvusiam teisingumo ministrui Povilui Pakarkliui: „anksčiau priklausė kelioms nacionalistinėms organizacijoms, fašistinio smetoninio režimo laikotarpiu dirbo Kauno apygardos prokuroro padėjėju ir, kai kurių šaltinių teigimu, kaip prokuratūros atstovas dalyvavo sušaudant 4 Suvalkijos valstiečių judėjimo dalyvius 1936 m. <...> Pagal savo nuostatas šovinistas ir toli gražu ne pažangus“²⁷. Komunistas nuo 1936 m. Edmundas Medžys iš dekanų pareigų buvo pašalintas už tai, kad „neteisingai vertino paruošas“, o „paskaitas skaitė objektyvistiškai, apolitiškai ir neidėjiškai“²⁸. Tikėtina, kad ir kitų fakultetų dėstytojų, ypač dirbančių humanitarinių ir socialinių mokslų (tuomet vadintų visuomenės mokslų) katedrose, biografijos galėjo būti panašiai išnagrinėtos, tik dokumentų neišliko arba jie pateko kitur²⁹.

Komisijai pareikalavus skubiai patikrinti KU ir LŽŪA studentų socialinę kilmę, pasirodė, kad pažymos apie tėvų socialinę padėtį valsčių ir apskričių darbuotojų buvo dažnai klastojamos: pagal statistines ataskaitas „išnaudotojų klasių“ vaikai nesudarė trijų procentų, o po patikrinimo siekė net trisdešimt. Neabejotina, kad komisijai duomenis teikė ne tik kadry, bet ir specialieji aukštųjų mokyklų skyriai – tam tikri MGB filialai. Šioji akcija buvo glaudžiai susieta su MGB, suimta 18 studentų (11 iš jų vien Veterinarijos

26 VU Teisės fakulteto dėstytojų charakteristikos. 1948, RFVA, f. 9396, ap. 13, b. 13, l. 174–177. Deja, dėl specifinio dokumento sulankstymo ir įrišimo prieinama tik nedidelė jo dalis.

27 Ten pat, l. 174.

28 VU Teisės fakulteto dėstytojų charakteristikos. 1948, ten pat, l. 175.

29 Nutarimai dažnai buvo priimami nepaliekant jokių rašytinių pėdsakų. – „<...> užprotokuluotų nutarimų skaičius, pradedant pačiomis aukščiausiomis institucijomis, niekingas, palyginti su nenutrūkstamai duodamais žodiniais ir telefoniniais nurodymais, niekur neužfiksuotais, bet būtinai vykdomais“. – *Сталин и космополитизм, 1945–1953. Документы*, Москва, 2005, с. 8.

akademijos), tarp jų – Veterinarijos akademijos ir Vilniaus universiteto komjaunimo sekretoriai, apkaltinti ryšiais su pogrindžiu³⁰.

Komisija pateikė siūlymus pertvarkyti Lietuvos aukštąsias mokyklas ir aptarė juos asmeniškai su Sniečkumi³¹. Šiame pasitarime, vykusiame 1948 m. kovo 18 d., komisija primygtinai pareikalavo sujungti Vilniaus ir Kauno konservatorijas ir dailės institutus, Kauno universitetą perskelti į Politechnikos ir Medicinos institutus, Vilniaus universiteto Medicinos fakultetą perkelti į Kauną ir įjungti į institutą, o Miškų fakultetą – į Žemės ūkio akademiją. Taip pat pareikalauta panaikinti namų ūkio specialybę LŽŪA ir vargonų specialybę abiejose konservatorijose. Sutikdamas su dviem pastaraisiais siūlymais, Sniečkus paprašė duoti daugiau laiko išsamiai išnagrinėti tokių pakeitimų tikslingumą. Iš šių reikalavimų nebuvo įgyvendintas vienintelis – Medicinos fakultetas Vilniaus universitete išliko. Iš dalies įgyvendintas komisijos siūlymas panaikinti aukštųjų mokyklų vadovų – prorektorijų ir direktorių pavaduotojų mokymo-auklėjimo darbui etatus. Tačiau šis etatas, rezervuotas VKP(b) ir SSRS AMM siunčiamam atstovui, sėkmingai buvo perkeltas į kitų prorektorijų ir direktorių pavaduotojų – studijų ir mokslo darbui – pareigas, išstumdamas iš jų lietuvius, ir išliko dar kelerius metus po Stalino mirties. Pasitaikė išimčių, pavyzdžiui, Žemės ūkio akademijoje, kurioje prorektoriais dirbo ekonomistas Klavdijus Nemecas, vėliau profesorius Borisas Šprinkas, „pilkojuoju kardinolu“ buvo Marksizmo-leninizmo katedros vedėjas Michailas Jumaševas, siuntinėjęs stenografistes į kitų katedrų dėstytojų paskaitas, organizavęs jų aptarimus dėl atitikimo ideologinėms dogmoms ir visokio rango partiniams funkcionieriams skundęs, jo nuomone, nepatikimus dėstytojus ir studentus³².

30 Pranešimas [apie Lietuvos aukštųjų mokyklų būklę. Be datos ir parašo, bet daug kur sutampa su kitais patikrinimo dokumentais], *RFVA*, f. 9396, ap. 13, b. 13, l. 171.

31 Pažyma „Apie Lietuvos aukštųjų mokyklų darbą“. 1948 [be parašo], *RFVA*, f. 9396, ap. 13, b. 13, l. 177. Pasitarime dalyvavo, tačiau nekalbėjo Ministrų tarybos atstovas Vladas Niunka.

32 LŽŪA tarybos posėdžių protokolai: 1950 03 14 Botanikos-mikrobiologijos katedros darbo svarstymas; Gyvulininkystės katedros 1940 04 18 tikrinimo rezultatai, *KAA*, f. 1442, ap. 1, b. 18, l. 40ap.–41ap, 51–52, ir kt.

Komisijos ataskaitoje užsimenama apie A. Sniečkaus prašymą prie Lietuvos SSR Ministrų tarybos sudaryti SSRS AMM įgaliotinio vadovaujamą aukštųjų mokyklų respublikinę įstaigą. Tuo tikriausiai mėginta sumažinti sąjunginių institucijų smulkmenišką kišimąsi ir pavesti vietos valdžiai dalį atsakomybės už aukštųjų mokyklų būklę. Tačiau Maskvai nepritarus tokia įstaiga nebuvo suformuota.

Minėto patikrinimo pasekmė – 1948 m. gegužės 26 d.³³ SSRS Aukštojo mokslo ministerijos įsakymas, kuriame griežtai reikalaujama Lietuvos aukštųjų mokyklų struktūrą suvienodinti su visos SSRS analogiškomis mokyklomis. Šiais pertvarkymais buvo siekiama Kaune išformuoti humanitarinės kultūros centrus, prisidengiant reorganizacija atleisti politiškai nepatikimus dėstytojus.

Ministerijos įsakyme akademinėms studijoms neskiriama veik jokia dėmesio, trūkumų išvardijime vyrauja politiniai ir ideologiniai kaltinimai: „<...> mokymo darbas nepertvarkytas pagal VKP(b) CK nutarimų reikalavimus. Kai kurių disciplinų, ypač visuomenės mokslų, dėstyje neišgyvendinti keliaklupsčiai prieš buržuazinę Vakarų kultūrą elementai, nepakankamai atskleidžiami didingi tarybinės socialistinės kultūros pasiekimai. <...> Svarbiausių ideologinių disciplinų – marksizmo-leninizmo, istorinio ir dialektinio materializmo, politinės ekonomijos dėstyje dar daug formalizmo. Pagrindinės sąvokos dažnai pateikiamos dogmatiškai, nesiejamos su šiuolaikine partijos ir tarybinės valstybės politika. <...> Mokslo įstaigose tebedirba politiškai abejotini, o kartais ir priešiški elementai. <...> Neskiriama pakankamo dėmesio atrenkant studentus iš darbininkų, vargingųjų bei vidutinių valstiečių bei darbo inteligentijos, todėl socialiai svetimais elementais užteršti ne tik vyresniųjų, bet ir jaunesniųjų kursų studentai.“³⁴

33 Dokumentas priimtas tą pačią savaitę, kai vyko gegužės 22 d. didysis Lietuvos gyventojų trėmimas. Galima daryti prielaidą, kad studentų socialinės kilmės tikrinimo rezultatai panaudoti sudarant tremiamųjų sąrašus.

34 SSRS AMM 1948 05 26 įsakymas „Dėl stambių trūkumų Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbe ir priemonių jiems pašalinti“, *LYA. LKP DS*, f. 1771, ap. 11, b. 224, l. 13–15.

SSRS AMM Mokslo tiriamojo darbo skyriui buvo pavesta iš naujo apvarstyti visų aukštųjų mokyklų dėstytojų mokslinio darbo planus ir juos patvirtinti. Lietuvos aukštųjų mokyklų vadovams nurodyta, ką reikėtų pakeisti jų vadovaujamų kolektyvų darbe. Svarbesni iš jų: „<...> 2) įgyvendinti vadovujančių darbuotojų lankymąsi paskaitose ir seminariniuose užsiėmimuose bei jų stenografavimą, vėliau aptariant katedrose ir mokslo tarybose; <...> 4) sistemingai kviesti Maskvos, Leningrado ir kitų miestų aukštųjų mokyklų darbuotojus skaityti paskaitų ciklus arba atskirus pranešimus; <...> 14) sistemingai tirti studentų sudėtį.“³⁵ Pastarasis reiškė reikalavimą kadru skyriams pakartotinai tikrinti anketas ir šalinti studentus, įvardijamus terminu „politiškai abejotinas“, t. y. tokius, kurie nepatekdavo į socialinės kilmės apribojimus ir „politiškai nenusikalsdavo“, tačiau dėl viešųjų ar kitokių priežasčių aukštojoje mokykloje buvo nepageidaujami.

Vykdamas SSRS AMM nurodymus, nuo 1948 m. smarkiai sustiprinta stonjančiųjų socialinės kilmės kontrolė. Tarp priimtųjų į Kauno universitetą 650 studentų neturtingų socialinių sluoksnių jaunuoliai sudarė 91,6 proc.³⁶ Į Medicinos fakultetą buvo nepriimami dokumentai abiturientų, jei jų tėvai turėjo daugiau nei 6 ha žemės. Iš aukštesnių kursų dėl tėvų socialinės padėties pašalintų studentų skaičių sudėtinga nustatyti dėl KU ataskaitos formuluotės: „Pašalinta dėl socialinių motyvų 19 studentų, dėl nepažangumo ir nelankymo – 133 studentai. Dauguma pastarųjų – pasiturinčiųjų ir buožių vaikai.“³⁷

Laikydamosi nuostatos siųsti į Lietuvą dėstytojus iš kitų SSRS vietų, AMM dar 1948 m. pradžioje buvo suplanavusi į Vilniaus universitetą atsiųsti 7 dėstytojus, turinčius mokslo laipsnius ir vardus, ir 1 – į Kauno³⁸, tačiau po

35 Ten pat, l. 15–17.

36 Kauno universiteto 1948–1949 mokslo metų ataskaita, *RFVA*, f. 9396, ap. 2, b. 229, l. 6.

37 Ten pat.

38 SSRS AMM sąrašas „Mokslo darbuotojų paskirstymas po miestus“. 1948, *RFVA*, f. 9396, ap. 13, b. 16, l. 48–49. Į Latviją ir Estiją numatyta pasiųsti po 2 mokslininkus. Tai vienintelis atvejis, kai nurodomos konkrečios siunčiamųjų aukštosios mokyklos. Vėlesnių metų sąrašuose pateikiamas tik bendras siunčiamųjų į Lietuvą, Latviją ir Estiją skaičius.

aptariamo patikrinimo ministerijos Kadru skyriuje peržiūrėjus siunčiamųjų sąrašą, konstatuota, kad iš Maskvos universiteto į Vilnių siunčiami Politinės ekonomijos ir Marksizmo-leninizmo katedrų vedėjai – „asmenys ne vietinės [korennoj – *D. B.-B.*] ir ne rusų tautybės“ [žydai – *D. B.-B.*], o iš jų antrasis – Markas Volinas – 1939 m. „Marksizmo-leninizmo institute neatsargiai elgėsi su asmenimis, vėliau areštuotais kaip liaudies priešai“, 1943 m. „pašalintas iš VKP(b) kaip praradęs budrumą atžvilgiu priešų, prasiskverbusių į Karinę-politinę akademiją, kurioje drg. Volinas dirbo Marksizmo-leninizmo katedros vedėju“³⁹. Sąraše išvardyti dėstytojai Lietuvoje nepasirodė. Siunčiamieji neretai ir patys vengė važiuoti į Lietuvą dėl karjeros galimybių, šeiminių ir buitinių priežasčių. AMM kreipėsi į SSRS Ministrų tarybą su pasiūlymais išsaugoti siunčiamų dėstytojų butus Maskvoje ir Leningrade 5 metus, siunčiamiesiems skirti 50–100 proc. atlyginimo priedus⁴⁰. Tačiau tarp sutikusių persikelti į Lietuvą pasitaikė ir priešingos motyvacijos asmenų – norinčių išvažiuoti toliau nuo Maskvoje ir Leningrade stiprėjančio antisemitizmo ir „liaudies priešų“ paieškų.

AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ PERTVARKYMAS

Minėtame 1948 m. gegužės 26 d. SSRS AMM įsakyme buvo pakartotas patikrinimo pažymose įrašytas reikalavimas sujungti Vilniaus ir Kauno aukštąsias mokyklas bei atlikti kitus pirmiau minėtus struktūrinius pertvarkymus⁴¹.

Vilniaus universiteto Miškų ūkio fakultetas į Žemės ūkio akademiją perkeltas 1949 m. Medicinos fakultetą VU pavyko išsaugoti įrodžius, kad mieste ir aplinkiniuose rajonuose didelė gydytojų stoka. SSRS Sveikatos apsaugos ministerija netgi siūlė VKP(b) CK Vilniuje įsteigti atskirą Medicinos

39 SSRS AMM Kadru sk. vedėjo pavaduotojo N. Galkino 1948 m. raštas ministro pavaduotojui N. Topčijevui „Dėl mokslinių kadru perkėlimo plano“, *RFVA*, f. 9396, ap. 13, b. 16, l. 92–93.

40 Ten pat, l. 99. Ar buvo kreiptasi ir ar tas davė rezultatų, nustatyti nepavyko.

41 SSRS AMM 1948 05 26 įsakymas „Dėl stambių trūkumų Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbe ir priemonių jiems pašalinti“, *LYA. LKP DS*, f. 1771, ap. 11, b. 224, l. 18.

institūtą⁴². Kauno universitetas į Politechnikos (KPI) ir Medicinos institutus 1950 m. pabaigoje buvo perskirtas po ilgo susirašinėjimo tarp VKP(b) CK, SSRS MT ir AMM bei LKP(b) CK⁴³.

Kauno ir Vilniaus konservatorijų sujungimas 1949 m. įvyko palyginti neskaudžiai, nes po karo iš Vilniaus į Lenkiją repatriavo 3 profesoriai, 6 docentai ir 5 asistentai, iš 270 mokslą pradėjusių studentų iki 1946 m. egzaminų sesijos išvyko daugiau nei pusė – 140, dar 15 studentų pašalinta dėl profesinės neatitikties arba dėl socialinės kilmės⁴⁴, o laikotarpiu iki jungimosi SSRS MRK planuotas studentų skaičius Vilniaus konservatorijoje taip ir nebuvo pasiektas. Stiprios Konservatorijos Vilniuje poreikį padidino Operos ir baleto teatro perkėlimas į Vilnių 1948 m.

Dailės institutai jungtis vengė. Abiejų institutų atstovų komisija, vadovaujama skulptoriaus Juozo Mikėno, nutarė, kad juos sujungti netikslinga⁴⁵, motyvuodama tuo, kad institutuose nėra vienodų specialybių, nei Vilniuje, nei Kaune nėra tinkamų patalpų bent minimaliam darbui. Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto specialybes perkelti į Vilnių sunkiau buvo ir dėl to, jog ir studentų ten buvo daugiau, ir taikomosios dailės įranga sudėtingesnė nei vaizduojamosios, ir didesniam dėstytojų skaičiui reikėjo arba persikelti į Vilnių, kuriame gyvenimo sąlygos buvo sudėtingesnės, arba važinėti į darbą iš Kauno.

Tęsdamas spaudimą institutams SSRS Meno reikalų komitetas (MRK), prisidengdamas VKP(b) CK nutarimų ideologiniais klausimais tikrinimu, surengė išplėstinį patikrinimą ir 1949 m. rugsėjo 25 d. paskelbė įsakymą, kuriame Vilniaus ir Kauno institutai apibūdinti vien neigiamai: esą jų Meno istorijos katedrose trūksta kvalifikuotų dėstytojų, „silpnai išvystyta kritika

42 SSRS sveikatos apsaugos ministro raštas VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkoviui dėl Vilniaus medicinos instituto steigimo, *LYA. LKP DS*, f. 17, ap. 132, b. 384.

43 *LYA. LKP DS*, f. 17, ap. 132, b. 384 (dokumentų kopijos iš RVSPiA).

44 Vilniaus konservatorijos 1946 m. ataskaita SSRS MRK, *Rusijos valstybės literatūros ir meno archyvas*, f. 962, ap. 4, b. 979, l. 14, 28.

45 Komisijos išvada. 1948 06 10, *LLMA*, f. 266, ap. 1, b. 51, l. 91.

ir savikritika, silpnai kontroliuojamas studentų pažangumas“ ir t. t.⁴⁶ Po dar beveik dvejus metus užtrukusio susirašinėjimo SSRS MT savo sprendimu suteikė LSSR MT teisę institutus sujungti⁴⁷. Galiausiai nutarimą dar pakartojo SSRS AMM⁴⁸. Sujungto instituto darbuotojų atrankai vadavo Vilniaus dailės instituto partinis biuras⁴⁹, dekanus ir katedrų vedėjus patvirtino SSRS AMM. Į sujungtą institutą nepateko Vytautas Kairiūkštis, Rimtas Kalpokas, jei neminėsime anksčiau atleisto žymaus scenografo Liudo Truikio.

1952 METŲ PATIKRINIMAS

Panašiai, pirmiausia ideologinės ištikimybės požiūriu, Lietuvos aukštasis mokyklas VKP(b) CK ir SSRS AMM komisija tikrino ir 1952 m. Tarp ministerijos nurodymų tikrintojams įrašyta: pateikti žinių, kaip studijuoja marksizmą-leninizmą, pateikti liberalizmo, formalizmo, prisiskaitėliškumo faktus, dėstyimo nerūpestingumą, pasireiškiantį ideologinėmis klaidomis, kūrybinės kritikos ir savikritikos pavyzdžių⁵⁰. Komisija parengė analogiškos struktūros pažymą, sudarė naują nepatikimųjų sąrašą. Būdinga, kad pažymoje dėmesys nuo senųjų dėstytojų labiau krypo į jaunesnius – aspirantus, vyresnius dėstytojus, asistentus. Apie padėtį Vilniaus universitete rašoma: „yra dar didelis skaičius dėstytojų, turinčių vienokių ar kitokių kompromituojančių duomenų – priklausiusių buržuazinėms partijoms, bendradarbiavusių fašistinėje spaudoje, kilusių iš turtingų šeimų, turinčių represuotų giminaičių“⁵¹. Tarp nepatikimųjų įrašyti Adolfas Sprindis („ben-

46 SSRS MRK įsakymas. 1949 09 25, LLMA, f. 62, ap. 1, b. 90, l. 73–74.

47 SSRS MT sprendimo kopija. 1951 08 18, LLMA, f. 266, ap. 1, b. 144, l. 15.

48 SSRS AMM nutarimas. 1951 08 31, ten pat, b. 139, l. 181–182.

49 VDI partinio biuro posėdžio protokolas [be datos], LYA. LKP DS, f. 4904, ap. 1, b. 14, l. 63.

50 Aukštųjų mokyklų darbo su kadrais tikrinimo schema, RFVA, f. 9396, ap. 13, b. 103, l. 99–100.

51 SSRS AMM 1952 05 23 pažyma „Apie darbą su kadrais VVU, KPI ir LŽŪA“, RFVA, f. 9396, ap. 13, b. 105, l. 3.

dradarbiavo fašistinėje spaudoje“), Jonas Kubilius („iš buožių – 37 ha žemės, brolis nuteistas 25 metams lagerio, tėvai represuoti“) ir kt. Į juodraštinį pažymos variantą buvo įrašytas ir profesorius Vincas Mykolaitis-Putinas, bet vėlesniajame jo nebeliko. Į KPI nepatikimųjų sąrašą pateko 16 profesorių ir dėstytojų. Iš ankstesniojo „juodojo sąrašo“ liko vienintelis Antanas Gravrogkas. Jurgis Vidmantas į jį pateko kaip buvęs tautininkas, o Jonas Janickis – dėl to, kad jo brolis buvo pasitraukęs į Vakarų. Beje, į Vakarų pasitraukę arba represuoti giminaičiai – dažniausia įtartina biografijos detalė. Minėti dėstytojai atleisti nebuvo, bet nuolatos jautė didesnę partinių bei represinių institucijų dėmesį, jiems buvo trukdoma daryti mokslinę ir administracinę karjerą. 1949 m. dėl to, kad brolis ir sesuo gyveno JAV, o pats karo metais buvo likęs Lietuvoje, Kauno universiteto studijų ir mokslo reikalų prorektoriumi SSRS AMM ilgą laiką nebuvo tvirtinamas Stasys Vabalevičius⁵². Tokia padėtis buvo ir kitose okupuotose Baltijos valstybėse. Ministerijoje laikyta, kad „iš 398 Tartu universiteto (Estija) dėstytojų 202 (57 proc.) biografijose yra kompromituojančių duomenų: 3 dėstytojai represuoti, 14 kovojo vokiečių armijoje, 25 vokiečių okupacijos metais dirbo vokiečiams ir buvo paaukštinti pareigose, dauguma dėstytojų buvo buržuazinių nacionalistinių draugijų ir korporacijų nariai ir filisteriai“⁵³.

Kaip žinoma, darbuotojai įvairioms pareigoms SSRS buvo tvirtinami pagal nomenklatūrinę priklausomybę, tad Lietuvos aukštųjų mokyklų administracija buvo tvirtinama Maskvoje. Aukštųjų mokyklų vadovai, universitetų marksizmo-leninizmo, politinės ekonomijos ir filosofijos katedrų vedėjai priklausė VKP(b) CK nomenklatūrai ir LKP(b) CK tarpininkavimu ten buvo tvirtinami. AMM nomenklatūrai priklausantems ir jos tvirtinamiems prorektoriams, direktorių pavaduotojams, dekanams ir katedrų vedėjams, profesoriams ir docentams⁵⁴ vadinamuose *glavkuose* – ministerijos

52 Pažyma apie aukštųjų mokyklų darbą parenkant, paskirstant ir auklėjant kadrus 1949/50 mokslo metais. 1950, RFVA, f. 9396, ap. 13, b. 34, l. 179.

53 Ten pat, l. 198.

54 AMM 1947 12 11 įsakymas Nr. 1831, RFVA, f. 9396, ap. 13, b. 4, l. 5–6.

skyriuose – buvo sudarytos atestacijos komisijos ir iš jų narių vienas skiriamas tvirtinamojo kuratoriumi (rus. „za podpisju“ – pagal parašą), o dar trys arba keturi – tarsi laiduotojai (rus. „vizy“ – vizos)⁵⁵, procedūra vyko iškviečiant tvirtinamąjį asmenį į ministeriją. Pats tvirtinimas buvo dvejetainis: tikras ir sąlyginis, vadinamas „su kompromituojančiais duomenimis“. Dažniausia „kompromituojanti“ aplinkybė – pasilikimas nacių okupuotoje teritorijoje, tad Lietuvoje jis buvo taikomas kone visiems dėstytojams bei aukštųjų mokyklų vadovams. Vienaip ar kitaip išaiškėjus „kompromituojančių duomenų“ nuslėpimui bausmės neišvengdavo ir kuratoriai bei laiduotojai. Taigi bet koks, tikras ar tariamas dekanas ar katedros vedėjas neloyalumas sovietinei valdžiai tuojau pat atsiliepdavo ir jo tvirtintojams. 1949–1950 m. taip buvo patvirtinti beveik visi aukštųjų mokyklų dekanai ir katedrų vedėjai.

IŠVADOS

SSRS Aukštojo mokslo ministerija Lietuvos aukštųjų mokyklų reglamentavimo darbuose dalyvavo nuo pat jos sukūrimo – 1946 metų. Lietuvos aukštosioms mokykloms ji buvo labiau ne vadovavimo, o ideologinės kontrolės institucija, beveik neskyrė dėmesio dėstytojų kontingento profesinio stiprinimo, mokslinės veiklos organizavimo, studijų proceso optimizavimo problemoms: tenkinosi iš aukštųjų mokyklų kasmet siunčiamų ataskaitų surinktais statistiniais duomenimis, tačiau kruopščiai rinko žinias apie dėstytojų bei studentų socialinę kilmę bei politinį lojalumą. SSRS AMM dėjo daug pastangų siekdama unifikuoti aukštųjų mokyklų struktūrą ir dėstomų dalykų programas. Komisijoms, atvykstančioms į Lietuvą tikrinti aukštųjų mokyklų, vadovavo SSRS VKP(b) Propagandos ir agitacijos skyriaus aukštas pareigas einantys darbuotojai, tad ir pati SSRS AMM buvo totalitarinės represinės ir ideologinės sistemos viena iš sudedamųjų dalių.

55 Visi šie asmenys buvo įrašomi į tvirtinamųjų asmens korteles. Jos į archyvą neperduotos ir tikriausiai neišliko, bet minimi taip patvirtintų asmenų aprašymai įvairiuose kito pobūdžio dokumentuose.

Nuo 1948 m. SSRS AMM buvo sukaupusi išsamias visų aukštųjų mokyklų dėstytojų biografijas, tvirtindavo fakultetų dekanus ir katedrų vedėjus, galėjo atitinkamai paveikti jų mokslinę ir administracinę karjerą, prisidėjo diskriminuojant dalį studentų dėl jų socialinės kilmės.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Agronomas Vytautas Vazalinskas*. Kaunas, 2000. 79 p.
- Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, 2 patais. ir papild. leid. Vilnius, 2012. 1054 p.
- ANTANAITIS, Vaidotas. *Gyvenimo liudijimai (1928–2008): prisiminimai, kalbos, pareiškimai*. Kaunas, 2009. 557 p.
- BENDŽIUS, Andrius. *Bendrojo lavinimo ir aukštoji mokykla Tarybų Lietuvoje 1940–1970 m.* Kaunas, 1973. 333 p.
- BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, Danutė. Lysenkizmas ir Lietuva: kampanijos įtaka aukštojo mokslo sovietizavimui. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2010–2. Vilnius, 2011, p. 131–156.
- Lietuvos žemės ūkio akademija: 1924–1994*. Vilnius, 1994. 420 p.
- LUKŠIENĖ, Meilė. *Jungtys*, 2 patais. ir papild. leid., Vilnius, 2013. 210 p.
- Profesorius Povilas Snarskis, 1889–1969*. Vilnius, 1999. 109 p.
- SAKALAUSKAS, Tomas. *Liudas Truikys: Scenos alchemikas*. Vilnius, [2005]. 180 p.
- Tarybų Lietuvos kultūra. 1940–1980*. Vilnius, 1982. 318 p.
- VALIUŠKEVIČIŪTĖ, Apolonija. *Kauno meno mokykla*, kn. 2: 1940–2000, Kaunas, 2002. 581 p.
- VASINAUSKAS, Petras. *Agronomija Lietuvoje*. Kaunas, 2005. 161 p.
- VEILENTIENĖ, Audronė. Ideologinė prievarta ir represijos Kauno valstybiniame Vytauto Didžiojo universitete. *Genocidas ir rezistencija*, 2013, t. 1(33), p. 54–70.
- Vilniaus pedagoginis universitetas: (1935–1995 metai)*. Vilnius, 1995. 233 p.
- Vytauto Didžiojo universitetas: Mokslas ir visuomenė. 1922–2002*. Kaunas, 2002. 407 p.

ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. Vilniaus aukštųjų mokyklų išaugimas socializmo statybos Lietuvoje metais. *Lietuvos TSR MA darbai. Serija A*, Nr. 1(16), p. 197–213.

Сталин и космополитизм, 1945–1953. Документы. Москва, 2005. 768 с.

**SOVIETISATION OF LITHUANIAN SCHOOLS OF
HIGHER EDUCATION: THE ROLE OF THE MINISTRY OF
HIGHER EDUCATION OF THE USSR**

The role of the USSR governmental institution – the Ministry of Higher Education – in the sovietisation of Lithuanian schools of higher education is revealed. The historical material at the archives of the Russian Federation and Lithuania shows that the Ministry was more an institution of ideological control than of professional supervision. The Ministry together with the Central Committee of the All-Union Communist Party(B) carried out three long-term (in 1946, 1948 and 1952) inspections of Lithuanian schools of higher education, as well as constantly sending its people to separate institutions. During those supervision sessions the ministry's workers employing the information of repressive and ideological agencies checked the teachers' past, their loyalty to the Soviet authorities, the students' social background. Ideologically unreliable teachers and students were expelled from those schools of higher education. Such measures were applied in all countries incorporated into the Soviet Union in 1939 and 1940. The Ministry, ignoring the position of the Central Committee of the LCP(B) and the Council of Ministers of Soviet Lithuania, demanded that the schools of higher education in Vilnius and Kaunas be joined, other structural changes were carried out, due to which no higher schools of the humanities and the arts were left in Kaunas.